

WIESŁAW BORYŚ

ZE STUDIÓW NAD LUDOWYM SŁOWNICTWEM
CHORWACKIM

COBISS: 1.01

Iz proučevanja hrvaške ljudske leksike

Razvoj hrvaške narečne leksikografije v zadnjem času dopušča poglobitev raziskovanja ljudske leksike tega slovanskega jezika in pomaga pri proučevanju slovanske etimologije. V prispevku, posvečenem spoštovani jubilatki, vidni raziskovalki slovanske etimologije, odlični poznavalki južnoslovanske leksike, obravnavam geografijo, semantični razvoj in etimologijo treh sorodnih leksemov: dveh čakavskih z bogato in razvejeno semantiko in enega kajkavskega, ki ni več v rabi.

Ključne besede: hrvaška in slovanska leksika, čakavščina, kajkavščina, slovanska etimologija

Selected studies in Croatian folk vocabulary

The recent development of Croatian dialect lexicography has strengthened research on the folk vocabulary of this Slavic language and facilitated studies in Slavic etymology. This article is dedicated to a distinguished professor that is celebrating her birthday and is an outstanding researcher of Slavic etymology and a great expert in South Slavic vocabulary. I discuss the geography, semantic development, and etymology of three native lexemes: two from the Čakavian dialect and featuring rich and varied semantics, and one now-obsolete lexeme from the Kajkavian dialect.

Keywords: Croatian and Slavic vocabulary, Čakavian dialect, Kajkavian dialect, Slavic etymology

1 CZAK. *graja* ‘JEŻYNA; GĘSTE, SPLECIONE ZAROŚLA JEŻYN I INNYCH CIERNISTYCH KRZEWÓW, GĘSTWINA; ZAROŚLA WZDŁUŻ POLNYCH DRÓG; OGRODZENIE, ŻYWOPŁOT, PŁOT’

W czakawskich gwarach w pobliżu Rijeki (zwłaszcza w Liburnii) rzeczownik *graja* oznacza ‘zarośla jeżyny, cierniste zarośla’: *grāja* ‘wielka jeżyna, krzaki i cierniste krzewy razem’ (Kastav, Jardas 1957: 392), *grāja* ‘jeżyna, cierniste krzewy’ (Rukavac, Mohorovičić 2001: 84),¹ *grāja* ‘ts.’ (Draga, Milić 1999: 32). W innych czakawskich gwarach na Półwyspie Istria ten wyraz ma ogólniejsze znaczenie ‘krzaki, zarośla’: *grōja* ‘krzewy, zarośla’ (Labin, Milevoj 2006: 98), to samo znaczenie odnotowano też na wyspie Cres: *grāja* ‘krzewy’ (Bejska Tramuntana, Velčić 2003:

1 W tym źródle też drugie znaczenie ‘ceremonija kod vjenčanja’ z opisem »Susjedni mladići nevjestice podižu blizu njezine kuće slavaluk od zelenoga granja, u sredini postave stol sa kolačima i pićem, pa časte svatove... U ovom slučaju riječ bi značila „zagrada“«.

125), na Przymorzu Chorwackim *grája* ‘cierniste krzewy’, Turina – Šepić 1977: 58), w Vinodolu *grāja* ‘krzaki, cierniste krzewy’ (Sokolići-Kozarići 2003: 72). W gwarach Istrii poświadczony jest także znaczenie ‘ogrodzenie z żywych roślin, żywopłot’: *grāja* ‘żywopłot’ (Pazin, Gagić 2017: 92), *grája/grāja* ‘zarośnięty, zapuszczony żywopłot’ (Roverija, Kalčić – Filipi – Milovan 2014: 86), *grāja* ‘(thorn) bush (at the roadside), thorny branches (used by way of fence)’ (Žminj, Kalsbeek 1998: 449), *grája/grāja* ‘ogrodzenie, żywopłot’ (Ćičarija, Ribarić 2002: 173), *graja* ‘ts.’ (Svetvinčet, Šugar 2008: 217), *gròje* pl. ‘ogrodzenia, żywopłoty’ (Pićan, Ružić 1999: 38). Szczegółowo znaczenia rzeczownika *graja* (i lokalnych wariantów fonetycznych *groja*, *groaja*, *grāja*) i ich geografie przedstawia elektroniczny słownik gwar Istrii: ‘jeżyna, *Rubus*’ (s.v. kupina), ‘gatunek jeżyny, *Rubus ulmifolius*’ (s.v. seoska kupina), ‘krzew *Paliurus spina-christi*’ (s.v. drača), ‘krzaki, zarośla’ (s.v. grmlje), ‘cierniste, kolczaste zarośla’ (s.v. trnje), ‘gęste zarośla, gęstwina’ (s.v. šiprag, šikara, ‘ogrodzenie’ (s.v. ograda), ‘żywopłot’ (s.v. živa ograda, živica), ‘płot’ (s.v. plot, IstarskiR).² Pod koniec XIX wieku D. Nemanić zapisał (prawdopodobnie w okolicy Pazina) *grāja* ‘ogrodzenie (septimentum)’ (Nemanić 1884: 525), *grája/grajà* ‘żywopłot (sepes viva); krzew, zarośle (virgultum)’ (Nemanić 1884: 529, 528), *gráje* ‘krzew, zarośle (virgultum)’ (Nemanić 1884: 508).

Omawiany wyraz występuje również w innych gwarach czakawskich, zwłaszcza gwarach środkowej Dalmacji, np. w Splicie: *grāja* ‘kolczaste zarośla wzdłuż wiejskiej drogi (jeżyna i podobne)’ (Vidović 1971: 244; Radišić 1999: 24), *grāja* ‘ts.’ (Petrić 2008: 91) *grāja* ‘ts.; splecione, gęste zarośla, zastępujące odgradzający mur’ (Matoković 2004: 311), *grāja* ‘kolczaste zarośla wzdłuż drogi’ (Trogir, Geić – Šilović 1994: 78), *grāja* ‘ts.; żywopłot’ (Kašteli, Baldić-Đugum 2006: 84). Ten sam wyraz zapisano też na wyspie Dugi otok (*grāja* ‘kolczasta łądyga do grodzenia’, Sali, Piasevoli 1993: 98) i na wyspie Lastovo (*graja* ‘ogrodzenie, zwłaszcza z gałęzi’ (Kućarić 2001: 103); w słowniku gwary wyspy Iż podano nieco odmienne znaczenie: *grāja* ‘ułożone suche gałęzie do palenia; ogrodzenie, szereg suchych gałęzi do palenia’ (Martinović 2005: 96).

Odpowiednik omawianego wyrazu czakawskiego występuje również w niektórych gwarach kajkawskich: *gr’aja* ‘gałęzie, chrust na ogrodzenie, na płot’ (Krapina, Crnek 2005: 20), *gr’oja* ‘ogrodzenie’ (Međimurje, Blažeka 2011: 17), odnotował go także jeden z XIX-wiecznych słowników kajkawskich: *graja* ‘ogrodzenie (septum, septimentum)’ (Kristijanović 1840).

W bliskim znaczeniu i odpowiedniej postaci fonetycznej ten wyraz odnotowano w południowych gwarach sztokawskich, np. w Dalmacji *grāda* ‘ogrodzenie’ (Vuk 1852 I 157), w Dalmatinskiej Zagorze *grāda* ‘zielsko na murze ogradzające mur’ (Gusići 2004: 111).

2 W romańskich gwarach Istrii (w IstarskiR określanych terminem „istromletački”) występuje rzeczownik *graiā* (*graja*) w znaczeniach ‘jeżyna’, ‘gęste zarośla, gęstwina’, niewątpliwie zapożyczony z gwar czakawskich.

Pochodzenie rozpatrywanych wyrazów (czak. *graja/groja/graža*, kajk. *graja/groja*, sztok. *građa*) jest całkiem jasne. Są to odpowiedniki chorw. standardowego *građa* ‘to, z czego się coś buduje, materiał, budulec’ (najwcześniej, w XVII wieku, jest poświadczony w chorwackim znaczenie ‘ogrodzenie’, dalsze wtórne znaczenia pojawiają się później, por. ERHJ I 292–293), kontynuanty (z różnym rozwojem pierwotnej grupy spółgłoskowej *dj i ze zmianami rdzennego $\bar{a} > \bar{o}/o$) psł. **gord’a* (< **gord-ja*) ‘grodzienie, przegradzanie, ogradzanie’ > ‘to, co przegradza, ogradza, zagradza: płot, zagroda, koszara, wał, nasyp, grobla, jaz’, derywatu z sufiksem *-ja od psł. **gorditi* ‘stawiać przegrodę, zagrodę, ogrodzenie, zagradzać, przegradzać, ogradzać’ (SP VIII 102–103, 107–108). Podstawę dalszego rozwoju semantycznego, widocznego zwłaszcza w dialekcie czakawskim, stanowiło znaczenie ‘ogrodzenie’, istniejące także w innych językach słowiańskich (np. słowen. *grája* ‘ogrodzenie, płot’, pol. *grodza* ‘ts.’, dial. ‘ogrodzenie z żerdzi’, ros. dial. *zopóжа* ‘ogrodzenie, płot; ogrodzenie z cienkich gałązek, z żerdzi’). Na terenie Chorwacji, zwłaszcza południowej, funkcję ogrodzeń, przeważnie wzdłuż polnych dróg, odgradzających np. pola od drogi, stanowiły nierzadko pasy gęstych krzaków, krzewów, zarośli, żywopłoty, co uwidocznili się w znaczeniu wyrazu *graja*. Ponieważ takie ogradzające zarośla złożone były często ze splątanych krzewów jednego lub kilku gatunków, w gwarach czakawskich dochodziło do zawężenia znaczenia rzeczownika *graja*, który stawał się zbiorową nazwą pewnego typu roślin występujących w tego rodzaju ogrodzeniach, w żywopłotach (np. ‘zarośla jeżyny, ciemnych krzewów, tarniny’) lub nazwą konkretnych roślin (np. jeżyny *Rubus*, *Rubus ulmifolius*, *Paliurus spina-christi*).

2 CZAK. *hòmūt* ‘WINNA LATOROŚL WIJĄCA SIĘ WOKÓŁ DRZEWA; PAL, DO KTÓREGO PRZYWIĄZUJE SIĘ WINNA LATOROŚL; ZAROŚLA, GĄSZCZ WYSOKIEJ TRAWY, KRZAKÓW; GARŚĆ, WIĄZKA (TRAWY, SIANA)’

W archaicznych gwarach czakawskich wyspy Krk poświadczony jest rzeczownik *hòmūt* jako ludowy termin botaniczny, nazwa jakiejś odmiany winnej latorośki: *homut* ‘*Vitis arbustiva*’ (Vrbnik, Žic 1900: 68), *hòmūt* ‘ts.’ (Dobrinj, Jelenović 1973: 290); być wyraz w tym z tym samym znaczeniem występuje też w miejscowości Orlec na wyspie Cres, gdzie zapisano postać *hòmūt* niestety bez podania znaczenia („meaning unclear”, Houtzagers 1985: 253). Za identycznością tych wyrazów przemawiają niewątpliwie utworzone od nich mikrotoponimy na obu wyspach: w Dobrinju na Krku *Homùtnā* (Jelenović 1973: 290) i koło wsi Frantin na Cresie nazwa ogrodu *Homuťini* (Velčić 2003: 132). Dokładne ustalenie znaczenia przytoczonych poświadczeń czak. *hòmūt* jest trudne, gdyż dostępne mi polskie, chorwackie i innojęzyczne naukowe słowniki botaniczne nie notują łacińskiego botanicznego terminu *Vitis arbustiva*. Wydaje się, że jest to termin stworzony przez kogoś, nie przyjęty w nauce. Ponieważ łac. *arbustivus* znaczy

‘wspinający się na drzewo (odmiana winnej latorośli)’, można przypuszczać, że *Vitis arbustiva* to ‘winna latorośl wspinająca się na drzewo, wijąca się wokół drzewa’ (w klasycznej łacinie poświadczona jest fraza *vitis arbustiva* w takim znaczeniu: „vites maxime gaudent arboribus... hoc genus vitium arbustum vocamus”, Plezia 1959). Przypuszczalnie chodzi tu o odmianę winnej latorośli, noszącej w terminologii botanicznej nazwę *Vitis vinifera* subsp. *silvestris*.

W innych gwarach czakawskich (a także sztokawskich) ten sam wyraz ma odmienne znaczenia. W czakawskiej gwarze miejscowości Omišalj na wyspie Krk *hòmūt* to ‘zarośle, gąszcz, gęstwina wysokiej trawy, krzaków itp.’ (Mahulja 2006: 90), w środkowej Dalmacji, w czakawskiej gwarze wsi Brusje na wyspie Hvar odnotowano *hòmut* m. ‘gałązki, pręciki; chwasty, zielska’ (Dulčić 1985: 467), ponadto w serbskiej gwarze w rejonie Užic zapisano *omut* ‘bardzo gęsty las lub zarośla tarniny splecione pnącymi roślinami’ (RJAZ III 650). Godne uwagi jest, że bliskie znaczenie odpowiednika wyrazu czakawskiego i sztokawskiego występuje w języku słoweńskim, gdzie poświadczono przestarzałe i dialektalne (w Karyntii) *homót* ‘gęstwina, gąszcz’ (Pleteršnik I 275; SSKJ I 818). Mamy tu zatem do czynienia z jednym z bardzo licznych przykładów leksykalnych związków obszaru słoweńskiego i chorwacko-serbskiego.

Jeszcze inne znaczenie omawianego wyrazu występowało na południu wyspy Krk, w czakawskiej gwarze miejscowości Draga Bašćanska: *homut* ‘to, co można pochwycić ręką, wiązka trawy, siana, paszy dla konia’ (Skok ER I 678), to samo znaczenie właściwe było pewnym sztokawskim gwarom w północnej Chorwacji i w Serbii: (*h*)*òmut* (i *òmūc* w Baranji) ‘garść (siana, trawy), wiązka, naręcze, ilość (siana, trawy), którą można objąć rękami’ (RJAZ III 649–650), *omut* ‘mała ilość czegoś (zwykle tyle, ile się mieści w garści), wiązka’, *òmute* pl. ‘gužva’ (RSGVojv VI 74).

Specjalne znaczenie zapisano pod koniec XIX wieku w Istrii (zapewne w okolicy Pazina): *homut/homot* ‘pal, do którego przywiązuje się winną latorośl (pālus ad quem palmes adligatur)’ (Nemanić 1883: 389, 396).

Dla objaśnienia złożonej semantyki rozpatrywanego wyrazu ważne są starochorwackie poświadczenia, występujące w XVI wieku u dubrownickiego pisarza Mavra Vetranovicia: *homut* zapewne w znaczeniach ‘zwój, splot (np. włosów), ‘rój (much)’ („Vlasi u *homut* spleteni”, „Muhe se sklopiše sve zajedno u *homut*”, RJAZ III 649–650). Do starochorwackiego znaczenia ‘gromada (np. owadów), rój’ nawiązuje niewątpliwie dialektalne *omut* ‘stado drobnego bydła, owiec’, odnotowane w niektórych sztokawskich gwarach w Hercegowinie: Popovo polje (Mićević 1952: 26), Podveležje (Kanaet 1955: 96), Lištica (Ilić 1970: 193), por. też gwarowe czarnogórskie *omut* ‘gromada, stado’ (szczegółowo o tym Boryś 1986: 87–89).

Z historycznych poświadczeń omawianego leksemu zwraca uwagę zapis powstałym około r. 1700 słowniku P. Rittera Vitezovicia, zawierającym leksykę ze wszystkich trzech chorwackich dialektów (także z czakawszczyzny, autor

słownika pochodził z Senja): *homut* ‘sznurek z konopi, sitowia (thomix [= funiculus ex canabe, junco])’ (Vitezović 2009: 249).

Etymologia stchorw. *homut*, chorw. dial. *hòmūt*, serb. dial. *òmūt* i ich słoweńskiego odpowiednika *homót* ‘gęstwina, gąszcz’ (Pleteršnik I 275; SSKJ I 818) nie jest całkowicie jasna, nie ma jednak podstaw, by nie przyjmować rodzimego pochodzenia leksemu. Można przypuszczać, że ten rzeczownik, dający się sprowadzać do pierwotnej postaci **chomqtъ*, pozostaje w związku etymologicznym z chorwackim dialektalnym kajkawskim czasownikiem, znanym głównie z gwar Podraviny: *hòmiti*, *hómim* ‘chciwie, łakomie jeść’ (Gola, Večenaj – Lončarić 1997: 105), jego prefigowana postać *zahòmiti* ‘łakomie pożreć paszę (o zwierzętach domowych)’ (Večenaj – Lončarić 1997: 445), *zahomiti* ‘o bydle: chciwie zapchać pysk trawą’ (Virje, Herman 1973: 97), por. też adv. *zahonce* (fonetycznie *zahunc’e* < **zahomce*) ‘łapczywie, chciwie (jeść)’ (Međimurje, Blažeka w druku). Czasownik ten kontynuuje prawdopodobnie prapostać **chomiti* z pierwotnym znaczeniem ‘ściskać, gnieść’, z którego rozwinęło się kajkawskie ‘opychać się paszą, chciwie, łakomie żreć, jeść’. Na ten czasownik wskazują również fakty innych języków słowiańskich: ekspresywne czasowniki czes. dial. *chomtat* ‘chciwie brać coś w dużej ilości’ i zapewne (z wtórną samogłoską rdzenną -u-) *chumlat* ‘miać, gnieść’, *chumlat se* ‘związać się’ (z interfiksami -t- < **-vt-*, -l- < **-vl-*) oraz derywaty czes. *chomác/chumác* ‘kłąb, zwój, kłak’, *chomel/chumiel* ‘kłąb, zwój; gromada, kupa, kłębowisko, tłum, ciżba; zamieszanie’, słowac. *chomác/chumác* i *chumel* ‘pęk, kłąb’ (Snoj³ 236, który jednak nieprzekonująco z przyczyn fonetycznych [wątpliwy rozwój **g- > χ-*] dopuszcza pochodzenie słoweń. *homót* z wcześniejszego **gomotъ*, pokrewnego z psł. **gomola*/**gomola* ‘ugnieciona bryła jakiejś masy’, z tym wiąże przytoczone wyrazy czeskie i słowackie). Zwraca uwagę semantyczna bliskość tych czeskich i słowackich derywatów z omawianym wyżej stchorw. *homut*.

Przytoczone czasowniki i utworzone od nich derywaty pozwalają rekonstruować psł. dial. **chomiti* ‘ściskać, gnieść’, będące wariantem fonetycznym (zapewne o ograniczony zasięgu) psł. **(s)komiti* ‘ściskać, ugniatać’ (ros. *скомить* ‘ścisnąć, zmiąć’ i *комить* ‘zgniać, zmiąć’, Vasmer ES II 303, III 647), z *s-mobile* (por. pokrewnie psł. **skoma* i **o(b)skoma* ‘cierpięcie, drętwienie zębów’, **ščьmiti* ‘powodować, ból, ściskać’ < **skīm-*). Nagłosowe **ch-* postaci **chomiti* jest wynikiem rozwoju **sk- > *χ-* (jak np. w psł. **chvoja* < **skuojā*, **chromъ* < **skromъ*, **chudъ* = litew. *skaudùs*). Podstawę czasownika **(s)komiti*/**chomiti* stanowił indoeuropejski pierwiastek **kem-* ‘ściskać, stłaczać’ (Pokorny IEW 555; por. Boryś 1986: 89; Králik SESS 224, 225).

Staje się jasne, że omawiany rzeczownik **chomqtъ* to derywat dewerbalny od psł. **chomiti* z sufiksem **-qtъ* (najlepiej znanym jako składnik końcówki participium praesenti activi **-qt-jъ*). Etymologia leksemu i realne znaczenia, poświadczone w XVI-wiecznych chorwackich tekstach oraz nowsze i współczesne dialektalne znaczenia chorwackiego *homut*, serbskiego *omut* i słoweńskiego *homot* wskazują

na pierwotne dwa pokrewne znaczenia (1) ‘coś ściśniętego, zbitego, ściśnięta, zbita masa czegoś’ i (2) ‘coś ściskającego, oplatającego jakiś przedmiot, wiążącego różne przedmioty’. Pierwsze znaczenie w określonych związkach frazeologicznych lub w konkretnych kontekstach znaczeniowych mogło podlegać specjalizacji, zwężeniu, np. *homut vlasā* ‘(zbity, związany) kłęb, zwój włosów’, *homut sijena* ‘garść, snop siana’, *homut muhā* ‘rój much’, *homut ovācā* ‘stado owiec’. Reliktem przypuszczalnego dawnego znaczenia jest czakawskie ‘zbita masa roślin, gęste (kolczaste) zarośla, gąszcz, gęstwina’, dialektalne serbskie ‘gęstwina, zarośla tarniny splecione pnącymi roślinami’, podobny rozwój semantyczny sugeruje także słowen. *homót* ‘gęstwina, gąszcz’. Znaczenie ‘coś ściśniętego’ rozwinąć się musiało także w innym kierunku, stąd realne znaczenie dialektalne ‘to, co można ścisnąć, pochwycić garścią lub rękami, wiązka, naręcze (trawy, siana)’. Z drugiego znaczenia ‘to, co ścisną, łączy coś’ wyprowadzać można dialektalne znaczenia ‘winna latorośl wspinająca się po drzewie, wijąca się wokół drzewa’ (w związku z tym ‘pał, do którego przywiązuje się winną latorośl’, z przeniesieniem znaczenia z tego, co się pnie po drzewie na podpórkę rośliny) i dawne ‘rodzaj sznurka’, z pewnością używanego do wiązania, łączenia czegoś.

Derywatami od kontynuantów rzeczownika **chomŭtъ* są czasowniki: czak. *homūtāt* ‘robić nieporządek, rozrzucać (rzeczy)’ (Omišalj, Mahulja 2006: 91), słowen. dawne *homotāti* ‘wikłać, gmatwać, mieszać’, *homotāti se* ‘wić się, kręcić się’ (Pleteršnik I 275; SSKJ I 818), semantycznie nawiązujące przypuszczalnie do pierwotnego znaczenia podstawowego rzeczownika (zwraca uwagę zwłaszcza znaczenie słoweńskiego czasownika zwrotnego ‘wić się, kręcić się’, wyraźnie powiązane znaczeniowo z czak. *hōmūt* ‘winna latorośl wijąca się wokół drzewa’). Szczegóły ewolucji semantycznej przytoczonych czasowników nie są jednak jasne.

3 KAJK. *kneja* ‘LAS LIŚCIASTY NA PODMOKŁYM TERENIE’

Rozpatrywany wyraz *kneja* ‘stary las liściasty na podmokłym terenie’ w nowszych czasach poświadczony jest tylko w kajkawskim dialekcie Međimurja. Wymieniła go Marijana Gušić w zwięzłym artykule o prasłowiańskim dziedzictwie w tym dialekcie:

u Međimurju se još, iako sporadično, čuje riječ *k n e j a* kao naziv za staru gustu bjelogoričnu šumu na podvodnom tlu, kako je ovu praslavensku riječ Vladimir Mažuranić našao u Pokuplju i na padinama Plešivičkog prigorja (Gušić 1972: 63).

Za M. Gušić informował o omawianym wyrazie Stjepan Hranjec:

Nizinski dio Međimurja karateriziraju šume, livade – *senokoše*, ornice i vode. U doba kad su Hrvati naselili, ovaj je kraj bio prekriven gustim šumama; nazivi kao *dobrava* ostali su do danas, a odnosi se na hrastovu šumu, a sporadično se čuje i *kneja* »stara gusta bjelogorična šuma na podvodnom tlu« (Hranjec 1997: 17).

Następnie appellativum *kneja* w podanym znaczeniu przytoczyła, za podanymi powyżej źródłami, w spisie kajkawizmów, pochodząca z Čakovca Lidija Bajuk

(1999: 293), tytuł *Kneja* nosi jej tom bajkowych opowiadań, tak zatytułowane jest też ostatnie opowiadanie, kończące się zdaniem „mirisnom *knejom* odjekne Vančekov bezbrižni smijeh” (Bajuk 1999: 85).³ Według listownej informacji dr L. Bajuk apelatywny wyraz *kneja* był w jeszcze żywy na terenie Međimurja w połowie XX wieku, później wyszedł z użycia.

W początkach XX w. występowanie appellativum *kneja* na obszarze chorwackim sugerował V. Mažuranić, ale nie przytoczył na to argumentów, opisał natomiast obiekty fizjograficzne o takiej nazwie:

U nas barem dolazi ta rieč [tj. *kneja*] vrlo često i to kao mjesno ime, ali bez sumnje kao apelativ, oznaka vrste šume, prema stabljima, što u njoj rastu, njezinu položaju itd. [...] Zovu se dakle i neki vodoteči, koji protječu kroz kneje, istim imenom. Bio sam i sam u šumskih rudinah takova imena u karlovačkom kotaru. To su šume u ravnici, hrastom i johom obrasle paše, često podvodne. G. 1910. izvijestio me je karlovački gruntovničar A. Piškulić, da takvih rudina ima u Blatnici, Luki, Šišljaviću, Rečici, Mrzljakih, pak oko Jastrebarske, Krašića i Petrove gore. Kneje leže prema nizu, na podvodnom tlu. Slunjani, ikavci, govore *knija*. (Mažuranić 1975: I 514)

Mniej więcej ćwierć wieku później dawne toponimy *Kneja* zapisał E. Dickenmann na obszarze obecnej żupaniji zagrzebskiej: nazwę leśnego i bagienego terenu na wschód od miasta Jastrebarsko i lasku na północ od miejscowości Donja Kupčina oraz nazwę bagnistego i lesistego terenu *Kneje* pl. nad potokiem Obdina w Turopolju (Dickenmann 1966 I 176–177).

Oto przykłady historycznych poświadczeń toponimów (nazw lasów, okolic lesistych, bagnistych, rzek, potoków, miejscowości), wydobytych z wydań dawnych dokumentów przez V. Mažuranića i E. Dickenmanna, odnotowanych w dorzeczcu Sawy (Dickenmann 1966: I 176–177). Takie toponimy są poświadczone od XIII w., np. „*Silva quae Megna knea* [tj. *Menja kneja*] nominatur” (r. 1228, Zagreb), „*Super frutices Keneje vocatae*” (r. 1284), „*Ad rivulum Haranichka knea vocatum*” (r. 1358, Mažuranić l.c.), „*inde vadit per Dolbokam (= Dubokam), que nominatur Kneya*” (r. 1249), „*ad silvam que Magnaknea (Magnacnea)* [tj. *Manja kneja*] nominatur” (r. 1288), „*quandam silvulam Knea dictam* (r. 1351), „*ad caput longi rivuli, ubi oritur ipse rivulus vulgariter Dulgaknea* [tj. *Dulga ‘duga’ kneja*] vocatus” (r. 1380), „*per alium rivulum Kneya nominatum usque viam magnam, per quam itur et que ducit ad antiquam Gradecz*” (r. 1438), „*ad territorium dicte possessionis Kwche et per consequens glandifloras silvas eorundem protestancium Kneye Gay vocatas*” (r. 1520, Turopolje), „*ad sylvas glandiferas dictae possessionis Koche, Kneye vocatas*” (r. 1555, Dickenmann 1966 I 176–177).

Współcześnie jest poświadczona nazwa polany (zapewne z otaczającym lasem bukowym, u podnóża góry Klek) *Kneja*, na której obecnie znajduje się ośro-

3 Warto tu wspomnieć, że istniejące w Čakovcu stowarzyszenie ekologiczne nazywa się *Kneja*, por. <www.kneja.hr, 5.11.2012>, taką też nazwę nosi restauracja w tym mieście. L. Bajuk potwierdziła moje przypuszczenie, że obie nazwy powstały pod wpływem tytułu jej książki.

dek sportowo-rekreacyjny pobliskiego miasta Ogulin o tej nazwie (www.radio-ogulin.hr/jutarnji_program/kneja.html, 28.12.2012) a także *Kneja* nazwa koszar (zapewne od nazwy terenu, gdzie je zbudowano) w mieście Slunj (www.slunj.hr/vijesti/news_item.asp?NewsID=917,28.12.2012); ciekawe, że przed stu laty V. Mažuranić zapisał w Slunju przytoczoną wyżej ikawską postać *knija*, może nawet odnoszącą się do tego terenu, na którym później ulokowano koszary.

Dane onomastyczne poszerzają zasięg rzeczownika *kneja*: appellativum istniało jeszcze kilkadziesiąt lat temu w Međimurju, tj. na północy obszaru kajkawskiego, nazwy terenowe wskazują na dawne występowanie tego wyrazu w okolicach Zagrzebia, Turopolja, Karlovca, Jastrebarskiego, Ogulina czyli w centralnej Chorwacji. Niektóre poświadczenia historyczne nazw terenowych sugerują występowanie nazwy *Kneja* także poza obszarem kajkawskim, w Sławonii (por. „quandam silvulam *Knea* dictam” (r. 1351, dokument z Pożegi) i w Bośni (por. cytowane wyżej poświadczenie z r. 1249, z informacją, że wymieniony w tekście potok *Duboka* znajduje się „im Komitat Bos<anska> Dubica”, Dickenmann 1966 I 176).

Kajk. *kneja* (z lokalnym wariantem *knija*) ma apelatywne odpowiedniki na obszarze zachodnio- i wschodniosłowiańskim: pol. *knieja* ‘dziki, gęsty las’, stpol. ‘pewna określona część lasu (np. do polowania)’, w XVI w. ‘wielki, gęsty las, schronienie zwierząt’, dial. *knieje* pl. też ‘doły na drogach na wiosnę napełnione wodą’, kasz. *kńeja* (*kńeja*, *kneja*) ‘krzaki, gęsty las’, ros. arch. *kneja* ‘las otoczony polami; gęste zarośla; rejon polowań’, poza tym w kilku językach słowiańskich poświadczono są tylko nazwy własne: słoweń. *Kněj* m. (toponim, w XV w. też *Kneya*, Snoj 2009: 191), czes. *Knije*, stczes. *Kniejě* (toponim), ukr. *Knija* (hydronim). Wszystkie te wyrazy pospolite i nazwy kontynuują psł. **kъnĕja* ‘gęsty, dziki, trudny do przebycia las (zapewne z dużą ilością zwalonych pni)’, derywat z sufiksem *-*ĕja* od psł. **kъnъ*/**kъnъ* ‘(obrabany) pień drzewa, kłoc’, zob. Vasmer ES II 262; Sławski SE II 286–287; ESSJa 13: 198–199 (z dalszą literaturą); Boryś SE 240.

ŹRÓDŁA I LITERATURA

- Bajuk 1999** = Lidija Bajuk Pecotić, *Kneja*, Zagreb: Mozaik knjiga, 1999.
- Baldić-Đugum 2006** = Radojka Baldić-Đugum, *Beside kaštelanske*, Kaštela: „Bijaći”: društvo za očuvanje kulturne baštine Kaštela – Muzej grada Kaštela, 2006.
- Blažeka 2011** = Đuro Blažeka, „Lažni prijatelji” između hrvatskoga standardnoga jezika i međimurskoga dijalekta, *Filologija* (Zagreb) 57 (2011), 1–33.
- Blažeka w druku** = Đuro Blažeka, *Rječnik preloške skupine govora međimurskog dijalekta*.
- Boryś 1986** = Wiesław Boryś, Z badań nad innowacjami semantycznymi w ludowym słownictwie serbsko-chorwackim (Ludowe terminy pasterskie *buk*, (*h*)*omut*, *uvor* ‘stado’), *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* (Sarajevo) IV (1986), 85–91.
- Boryś SE** = Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- Crnek 2005** = Viktor Crnek, *Kaj ne bi pozabili*, Krapina: Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo, 2005.
- Dickenmann 1966** = Ernst Dickenmann, *Studien zur Hydronimie des Save systems I–II*, Heidelberg, 1966.

- Dulčići 1985** = Jure Dulčić – Pere Dulčić, Rječnik bruškoga govora, *Hrvatski dijalektološki zbornik* (Zagreb) 5 (1985), sv. 2, 373–747.
- ERHJ** = Ranko Matasović – Tijmen Pronk – Dubravka Ivšić – Dunja Brozović Rončević, *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika 1: A–Nj*, ur. R. Matasović, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016.
- ESSJa** = *Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд* 1–40, отв. редактор О. Н. Трубачев – А. Ф. Журавлев, Москва: Наука, 1974–2016.
- Gagić 2017** = Marija Gagić, *Rječnik pazinskoga govora*, Pazin: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin – Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 2017.
- Geić – Šilović 1994** = Duško Geić, Mirko Slade-Šilović, *Rječnik trogirskog čakavskog govora*, Trogir: Muzej grada Trogira, 2017.
- Gusići 2004** = Ivica Gusić – Filip Gusić, *Rječnik govora Dalmatinske Zagore i zapadne Hercegovine*, Zagreb, 2004.
- Gušić 1972** = Marijana Gušić, Praslavenska baština u Međimurju, *Kaj* (Zagreb) V (1972), br. 5, 62–65.
- Herman 1973** = Josip Herman, Prilog poznavanju leksičkog blaga u govoru Virja (Podravina), *Filologija* (Zagreb) 7 (1973), 73–99.
- Houtzagers 1985** = Hubrecht Peter Houtzagers, *The Čakavian dialect of Orlec on the Island of Cres*, Amsterdam: Rodopi, 1985.
- Hranjec 1997** = Stjepan Hranjec, *Zipka vu horvatskom cvetnjaku*, Čakovec: Zrinski, 21997.
- Ilić 1970** = Žarko Ilić, Narodna privreda Lištice i okoline, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu: etnologija* (Sarajevo) n. s. 34–35 (1970), 185–236.
- IstarskiR** (www.istarski-rjecnik.com/pretrazivanje, 25.8.2017).
- Jardas 1957** = Ivo Jardas, *Kastavština: građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru* = *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 39 (1957). – Przedruk: Kastav: Naklada Kvarner – „Ivan Matetić Rongjov”, 32010.
- Jelenović 1973** = Ive Jelenović, Mikrotoponimija dobrinjskog područja na otoku Krku, *Hrvatski dijalektološki zbornik* (Zagreb) 3 (1973), 151–317.
- Kalčić – Filipi – Milovan 2014** = Slavko Kalčić – Goran Filipi – Valter Milovan, *Rječnik roverskih i okolnih govora*, Pazin: Naklada Dominović – Zagreb: Matica hrvatska – Pula: Znanstvena udruga Mediteran, 2014.
- Kalsbeek 1998** = Janneke Kalsbeek, *The Čakavian Dialect of Orbanići near Žminj in Istria*, Amsterdam – Atlanta: Rodopi, 1998.
- Kanaet 1955** = Tvrtko Kanaet, *Podveležje i Podvelešci*, Sarajevo, 1955.
- Králik SESS** = Ľubor Králik, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľudovita Štúra SAV, 2015.
- Kristijanović 1840** = Ignaz Kriztjanovich, *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart, enthaltend: eine Sammlung der nothwendigsten Wörter in der kroatisch-deutschen und deutsch-kroatischen Mundart*, Zagreb, 1840.
- Kučarić 2001** = Kristo Kučarić Kolende, *Rječnik starih i stranih riječi u lastovskome govoru*, Split: vlastita naklada, 22001.
- Mahulja 2006** = Ivan Mahulja, *Rječnik omišaljskoga govora*, Rijeka: Riječki nakladni zavod – Omišalj: Općina Omišalj, 2006.
- Martinović 2005** = Žarko Martinović, *Rječnik govora otoka Iža*, Zadar: Gradska knjižnica Zadar, 2005.
- Matoković 2004** = Berezina Matoković, *Ričnik velovareškega Splitsa*, Split: vlastita naklada, 2004.
- Mažuranić 1975** = Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik 1–2*, Zagreb: Informator, 1975. – Przedruk wydania Zagreb, 1908–1922.
- Mičević 1952** = Иван Мићевић, Живот и обичаји Поповаца, *Српски етнографски зборник* (Београд) LXV (1952).
- Milevoj 2006** = Marijan Milevoj, *Gonan po nase: rječnik labinske čakavice*, Labin: Mathias Flacius, 22006.
- Milić 1999** = Dušan Milić, *Rječnik draških čakavskih riječi i izraza*, Rijeka: vlastita naklada, 1999.

- Mohorovičić 2001** = Franjo Mohorovičić-Maričin, *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okoliće*, Rijeka: Adamić – Opatija – Matulji: Katedra čakavskog sabora, 2001.
- Nemanić 1883** = Davorin Nemanić, Čakavisch-kroatische Studien: erste Studie: Accentlehre, *Sitzungsbericht der philologisch-historischer Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 104, Wien, 1883, 363–428.
- Nemanić 1884** = Davorin Nemanić, Čakavisch-kroatische Studien: erste Studie: Accentlehre (I. Fortsetzung), *Sitzungsbericht der philologisch-historischer Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 105, Wien, 1884, 505–572.
- Petrić 2008** = Žarko Petrić, *Rječnik starih splitskih riječi i izraza*, Split: Naklada Bošković, 2008.
- Piasevoli 1993** = Anka Piasevoli, *Rječnik govora mjesta Sali na Dugom otoku oliti libar saljski besid*, Zadar: Ogranak Matice hrvatske, 1993.
- Pleteršnik** = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar: transliterirana izdaja I–II*, ur. Metka Furlan, Ljubljana: Založba ZRC, 2006.
- Plezia 1959** = Marian Plezia (red.), *Słownik łacińsko-polski I: A–C*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959.
- Pokorny IEW** = Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I*, Bern – München: Francke Verlag, 1959.
- Radišić 1999** = Tonko Radišić, *Ričnik spliskoga govora*, Split: Mala splitska biblioteka, 1999.
- Ribarić 2002** = Josip Ribarić, *O istarskim dijalektima: razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri s opisom vodičkog govora*, Pazin: „Josip Turčinović”, 2002.
- RJAZ** = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1–23*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- RSGVojv** = *Речник српских говора Војводине VI*, ред. Д. Петровић, Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Ružić 1999** = Šime Ružić Sudčev, *Pićan i pićonski idiomi*, Pula: C.A.S.H., 1999
- Skok ER** = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, ur. M. Deanović – Lj. Jonke, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- Sławski SE** = Franciszek Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego I–V*, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1952–1982.
- Snoj 2009** = Marko Snoj, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, Ljubljana: Založba Modrijan – Založba ZRC, 2009.
- Snoj SES³** = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Založba ZRC, 2016.
- Sokolici-Kozarići 2003** = Josip M. Sokolić-Kozarić – Gojko M. Sokolić-Kozarić, *Rječnik čakavskog govora Novog Vinodolskog*, Rijeka – Novi Vinodolski: vlastita naklada, 2003.
- SP** = *Słownik prasłowiański I–VIII*, opracowany przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa (Instytutu Słowianoznawstwa, Instytutu Sławistyki) PAN pod. red. F. Sławskiego, Wrocław: Ossolineum, 1974–2001.
- SSKJ** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*, Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU, 1970–1991.
- Šugar 2008** = Ivan Šugar, *Hrvatski biljni imenoslov = Nomenclator botanicus Croaticus*, Zagreb: Matica hrvatska, 2008.
- Turina – Šepić 1977** = Zvonimir Turina – Anton Šepić, *Rječnik čakavskih izraza: područje Bakarca i Škrpljeva*, Rijeka: Riječko književno i naučno društvo, 1977.
- Vasmer ES** = Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка I–IV*, перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, Москва, 1964–1973.
- Večenaj – Lončarić 1997** = Ivan Večenaj – Mijo Lončarić, *Srednjopodravska kajkavština: rječnik govora Gole*, red. Vesna Zečević, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 1997.
- Velčić 2003** = Nikola Velčić, *Besidar Bejske Tramuntane*, Mali Lošinj: Katedra Čakavskog sabora Cres-Lošinj – Beli: Tramuntana – Rijeka: Adamić, 2003.
- Vidović 1971** = Radovan Vidović, *Rječnik*, [w:] Ivan Kovačić, *Smij i suze starega Splita*, Split, 1971, 234–264.
- Vitezović 2009** = Pavao Ritter Vitezović, *Lexicon latino-illyricum 3: hrvatsko-latinski rječnik*, priručnik N. Vajs – Z. Meštrović, Zagreb: ArTresor naklada – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2009.

Vuk 1852 = Вук С. Караџић, *Српски речник и тумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Београд, 21852.

Žic 1900 = Ivan Žic, Vrbnik na otoku Krku: narodni život i običaji, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 5 (1900), 51–83.

www.kneja.hr, 5.11.2012).

www.radio-ogulin.hr/jutarnji_program/kneja.html, 28.12.2012).

www.slunj.hr/vijesti/news_item.asp?NewsID=917, 28.12.2012).

POVZETEK

Iz proučevanja hrvaške ljudske leksike

V članku se posebej analizirajo območja, zapletena, raznorodna semantika in izvor dveh narečnih leksemov iz hrvaške čakavščine. Čakavsko *graja* 'robida' (in druge trnate rastline), 'gosto grmovje iz trnatih, bodikavih rastlin; tako grmovje ob kolovozih', 'živa meja', 'plot' izvira iz praslovanskega **gordja*, narečni pomeni so se razvili iz prvotnega 'ograja'. Čakavsko *homut* 'trtna mladika, ki se vije okrog drevesa', 'kol, na katerega se privezuje trtna mladika', 'gošča visoke trave, grmovja', 'prgišče, otep, naročaj (trave, sena)' (z ustrezniki *omut* v srbskih govorih in slovenskim *homot*) izvira iz praslovanskega narečnega **chomotъ* 'nekaj stisnjenege, zbitega, zbita gmota česa', 'kar se stiska, ovija okrog česa', izpeljanke iz glagola **chomiti* 'stiskati, gnesti' (< *(s)komiti), ohranjenega v kajkavščini. Vrh tega se obravnava kajkavski samostalnik *kneja* 'gost listnati gozd' (kot kontinuant praslovanskega **kněja* 'gost, divji, težko prehoden gozd'), do srede 20. stoletja ohranjen na severu Hrvaške (v Međimurju), nadalje fiziografska imena v hrvaških spomenikih od 18. stoletja, medtem ko so na terenu zabeležena na prehodu iz 19. v 20. stoletje (izjemoma tudi zdaj). Zbrani podatki dopuščajo ugotovitev, da se je ta arhaični apelativ v preteklosti uporabljal na večini kajkavskega območja in je gotovo nastopal tudi zunaj meja tega narečja.